

نهایة الحکمة

www.ketab.ir

تألیف
العلامة السید محمد حسین الطباطبائی

تعلیقات
على امینی نژاد

سرشناسه: امینی نژاد، علی، ۱۳۵۰ -
 عنوان و نام پدیدآور: نه‌ایه الحکمه / علامه السید محمد حسین الطباطبائی
 / تعلیقات علی امینی نژاد.
 مشخصات نشر: قم: آل احمد، ۱۴۰۲.
 مشخصات ظاهری: ۳۰۶ ص (جلد ۱).
 مشخصات ویراست: ویراست ۱.
 موضوع: فلسفه اسلامی / طباطبائی، محمد حسین، ۱۲۸۱ - ۱۳۶۰.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۵۰-۳۹-۰
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 شماره کتابشناسی ملی: ۹۳۵۵۸۸۹
 رده بندی کنگره: BBR1۳۹۲
 رده بندی دیویی: ۱۸۹/۱

الناشر: آل احمد
 الطبعة: الأولى / شوال ۱۴۴۵ هـ ق - اردیبهشت ۱۴۰۳ هـ ش
 طباعة: بوشان کتاب
 الكمية: ۵۰۰ نسخة

المراجعة الفنية والمراجعة: محمدی صداقت
 ترتیب الصفحات: فاطمه قلی خانی
 تصميم الغلاف: امیرحسین محمدی
 تایوگراف: ناهید خالو احمدی
 الانتاج: محمد جواد رستمی

المكتب المركزي: قم- شارع الجمهورية الإسلامية- شارع عطاران
 فرع ۸ - فرع ۲ (فرع عزتی پور) - رقم ۱۰/۱
 الهاتف: ۳۲۹۰۵۲۳۰ ۹۸۲۵ - ۴۰۶۹۰۱۵ ۹۸۹۰۰
 الموقع الإلكتروني: Al-Ahmad.ir
 البريد الإلكتروني: info@Al-Ahmad.ir
 الشبكات الاجتماعية: @Al-Ahmad

المؤسسة الشريكة: مؤسسة نفحات التعليمية و البحثية
 المكتب المركزي: قم- شارع الجمهورية الإسلامية- شارع عطاران
 فرع ۸ - فرع ۲ (فرع عزتی پور) - رقم ۱۰/۱
 الهاتف: ۳۲۹۱۳۴۴۱ ۹۸۲۵
 الموقع الإلكتروني: Nafahat-eri.ir
 البريد الإلكتروني: info@Nafahat-eri.ir
 الشبكات الاجتماعية: @Nafahat-eri

سخن ناشر

با وقوع انقلاب شکوهمند اسلامی، فضای نوینی در عرصه دانش‌های مختلف حوزوی و دانشگاهی گشوده شد. نگاه جدید فراهم آمده از بستر انقلاب از یک سو و تهاجم تمدنی غرب به ارکان فرهنگ اسلامی و به چالش کشیدن آن‌ها از سوی دیگر در این امر سهم بسزایی داشت. همچنین فضایی نیاز به دانش به عنوان موتور پیش‌ران تمدن و فرهنگ به صورت جدی احیا می‌شد. این امر باعث شد پرداخت به دانش، گسترش کمی و کیفی پیدا کند؛ گسترشی که با فضای قبل از انقلاب به هیچ‌روی قابل مقایسه نبود. در زمانه کنونی نیز هر چند این گسترش ادامه دارد اما هنوز فاصله جدی میان نیازها و عرصه دانش پاسخگو وجود دارد. بدین سبب روی آوردن به دانش‌ها و تلاش برای بسط و امتداد آن‌ها به شیوه‌های متعدد از جمله ضرورت‌های عصر کنونی در محیط دانش است. روشن است این ضرورت درباره دانش‌های بنیادین و مادر، دوچندان است و همت و عزم مضاعفی را در میان عالمان آن‌ها می‌طلبد.

دانش فلسفه که از دانش‌های بنیادین و بلکه بنیادین‌ترین آن‌هاست، از امور پیش‌گفته مستثنا نیست و باید برای شیوه‌های مختلف گسترش این دانش در لایه‌های متعدد آن، اقدامات درخور صورت گیرد. از جمله این اقدامات، تلاش برای نشر این دانش و دانش‌های همسو و مرتبط با آن در لایه‌های مختلف آن است.

از این رو انتشارات آل‌احمد^{علیه السلام} بر خود لازم می‌داند که در حد امکان و قدر

وسع، زمینه نشر و گستراندن دانش فلسفه و دانش‌های مرتبط با آن را در دستور کار خویش قرار دهد. به توفیق الهی این کار چند سالی است که از طریق ارتباط با مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات فراهم آمده و کتاب پیش‌رو گامی مبارک در پیشبرد این هدف است. امید است این روند رو به رشد و فزونی باشد و بتواند خدمت کوچکی در راستای تحقق اهداف و آرمان‌های بلند انقلاب اسلامی باشد.

انتشارات آل‌احمد علیه السلام بر خود لازم می‌داند از استاد گرانقدر، حجت‌الاسلام والمسلمین علی امینی‌نژاد رحمته الله علیه که با تعلیق بر کتاب شریف نه‌ایة الحکمه اثر علامه طباطبائی رحمته الله علیه زمینه استفاده و بهره‌مندی هرچه بیشتر دانش‌پژوهان حکمت از این کتاب را فراهم نموده‌اند، تشکر و قدردانی نماید. همچنین لازم می‌داند از مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات که در آماده‌سازی اثر برای نشر زحمات فراوانی را متحمل شدند، کمال تشکر را به عمل آورد.

علی رستمی

مدیر انتشارات آل‌احمد علیه السلام

سخن مؤسسه

آموزش دانش فلسفه همچون دیگر دانش‌ها در حوزه‌های علمیه، مبتنی بر متون فاخر و موجز است. این متون معمولاً در سطوح متعدد و در طی چندین حلقه قرار داده می‌شوند. بدین‌سان دانش‌پژوه از آشنایی اولیه با دانش آغاز می‌کند و در طی چندین گام تحصیلی به ساختن اجزای آن دانش و تراث فنی آن مرتبط می‌شود.

در دانش فلسفه بعد از کتاب *بایان الحکمه* که در طی چندین دهه اخیر، متن اولیه بوده، کتاب *نهایة الحکمه* محور تحصیل و تحقیق بوده است. این کتاب که از آثار مرحوم علامه طباطبائی رحمته الله علیه بزرگ عارف، فیلسوف و اسلام‌شناس دوران معاصر است، با نظارت به تراث فلسفی حکمت متعالیه و با اشراپ دیدگاه‌های نهایی فلسفی ایشان، متنی قویم، پرمایه و فاخر به‌شمار می‌آید. این اثر به عنوان حلقه وصل میان سطح اولیه و سطح اجتهادی فلسفه‌آموزی یعنی کتاب اسفار و یا دیگر آثار مشابه صدرالمتألهین محسوب می‌شود. کتاب نهایه به دلیل سطح ویژه و نیز نظارت به آرای اختصاصی علامه، از متون دشوار و عمیق فلسفی به‌شمار می‌رود. از این‌رو فهم درست، شفاف و منسجم این کتاب و نیز گشودن گره‌های متنی و محتوایی‌اش نیاز به تأملات موشکافانه، تتبعات گسترده و حوصله فراوان علمی دارد.

بعد از نگارش کتاب، این اثر در زمان حیات مرحوم علامه رحمته الله علیه محور تدریس قرار گرفت و در ادامه مذاقه‌های علمی توسط شاگردان خود علامه همچون آیت‌الله

جوادی آملی رحمته الله علیه و نیز آیت الله مصباح یزدی رحمته الله علیه پیرامون این کتاب صورت گرفت و آثاری در این زمینه نگاشته شد. این روند در نسل بعدی شاگردان ایشان نیز تا زمان کنونی ادامه یافته است.

اثر حاضر یکی از این تلاش‌هاست که به قلم استاد فرزانه، حجت الاسلام والمسلمین علی امینی نژاد رحمته الله علیه در قالب پانوشته‌های فارسی بر کتاب نهاییه نگاشته شده است. سابقه نگارش این پانوشته‌ها به حدود یک دهه قبل برمی‌گردد. در ادامه استاد محترم در تدریس‌های بعدی این کتاب برای حوزویان، چندین مرتبه این پانوشته‌ها را بازبینی و تکمیل کردند و در نهایت اثر پیش رو که حاصل سالیان متمادی تدریس و تحقیق در فلسفه اسلامی است، آماده انتشار گشت.

معاونت پژوهش، مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات از زحمات استاد و نیز همکاری و همدلی متواضعانه ایشان در طی فرایند نشر کتاب کمال تشکر را دارد و امیدوار است به توفیق الهی انتشار این اثر در رونق جریان حکمت اسلامی موثر افتد.

مهدی صداقت

معاون پژوهش مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات

پیشگفتار

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين وصلى الله على محمد وآله الطاهرين.
انسان موجودی عقلانی است. همه درک‌های او حتی درک‌های حسی بر بستر فهم‌های پایه و عام (درک وجود و عدم، درک ضرورت و امکان، درک قوانین علیت، درک شبکه‌ای از پیوستارها در کلان‌نظام هستی) صورت می‌گیرد. این واقعیت نشان می‌دهد زندگی آدمیان تا چه اندازه از ادراکات حسی و محدود حیوانات بالاتر است. انسان و همه شئون حیات او بر بستری از ادراکات فطری فلسفی استوار است؛ یعنی انسان بالفطره فیلسوف است! چنان‌که بالفطره منطقی و بالفطره اخلاقی است. دانش فلسفه همانند دانش منطق و دانش اخلاق، جست‌وجوی التفاتی و تفصیلی درباره شبکه درک فلسفی انسان است.

ارتقای فهم آدمی در شبکه زیرساختی درک فلسفی، کل حیات انسان را دگرگون می‌کند. زندگی بر بستر ابهام‌های عقلی و تردیدها و شبهات فکری، یا زندگی در درک تفصیلی عقل کلامی، یا زندگی در درک تفصیلی فلسفه‌های متعارف، یا

نفس کشیدن در فضای حکمت نوری اشراقی یا حکمت متعالی و عرفانی، به طور آشکار متفاوت اند. شناخت موقعیت جغرافیایی خویش در کلان نظام هستی بر پایه حکمت متعالیه عرفانی، زندگی ای سرشار از معانی متعالی را ارزانی انسان می کند؛ زندگی در جهانی کاملاً متفاوت با جهان های تنگ و تاریک اندیشه های دیگر. به همان اندازه که زندگی در جهان برساخته فلسفه غرب، سرد و بی روح و تنگ و تاریک (بدون حضور عنصر محبت و عشق) است؛ زندگی در ساحت معرفت توحیدی و سلوک ولایی با زیرساخت مستحکم حکمت متعالی، پر نشاط، گرم، روشن و پر از آرامش و سکینه و طمأنینه است.

باری گریزی از فلسفیدن نیست لکن ﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾؛ فلسفیدن در دامنه های هولناک سفسطه یا کوره راه های فلسفه ماتریالیستی یا دنیای بدون آرام و قرار و نسبت فلسفه های نسبیت پایه، متفاوت است با فلسفیدن در مسیرهای فطرتمند پخته و استوار فلسفه های الهی.

اندیشه فیلسوفان در یک جامعه، بنیادین ترین دامنه پنهان ترین زیرساخت همه شئون جامعه است. همه اندیشه ها حتی همه فعالیت های مردمان ملتفت باشند یا ملتفت نباشند، بر بستر فعالیت های اندیشگانی فیلسوفان شکل می گیرند و می بالند. جامعه آشفته یا جامعه سرد و فسرده یا جامعه سخت و خشن با قانون هایی که همه افراد جامعه را به مانند اجزای مکانیکی یک ماشین بزرگ قرار می دهد و یا جامعه برده داری مدرن که فرادست و فرودست، همه برده یکدیگرند و جایی برای محبت و اخلاق وجود ندارد، همگی نتایج دور یا نزدیک تفکرات فلسفی استوار بر آن جامعه هاست.

در جامعه ما آشفتگی ها و چندپارگی های موجود، نتیجه روشن چندپارگی زیرساخت جامعه در ساحت اندیشه و تفکر بنیادین فلسفی است. از یک سو فلسفه سرد، بی روح، خشن و مهاجم غربی سایه خویش را بر طیف وسیعی از کنشگران

اجتماعی جامعه ما گسترانده است و از سوی دیگر، فلسفه‌های اسلامی عرفانی و بومی می‌کوشند معانی ارزشمند و متعالی و سعادت‌زا را بگسترند. جدال دو فلسفه در زیرساخت -به‌مانند جدال دو اندیشه متخاصم در یک فرد- چندپارگی و نزاع و کشمکش در سطوح رویین‌تر جامعه را فراهم آورده است.

زندگی یک فرد در یک جامعه بزرگ، از درونی‌ترین ساحت تا روابط اجتماعی، همه و همه به اندیشه‌های فلسفی و جهان‌بینی حاکم بر آن جامعه وابسته است. بنابراین سعادت یا شقاوت فرد و جامعه در دنیا و آخرت و امداد نوع اندیشه‌های بنیادین آن فرد و جامعه است.

فلسفه اسلامی از یک سو به حقیقت، فلسفه است و ساحت‌های بنیادین تفکر را درمی‌نوردد و از سوی دیگر در دامن هدایت‌های آخرین و برترین دین الهی، دفینه‌های عقلی را آشکار ساخته است و البته همچنان راه درازی در پیش دارد. فلسفه اسلامی به تعبیر بلند علامه طباطبائی «فلسفه دینی» وای خدا را ترویج می‌کند. این فلسفه به‌ویژه در مرحله متعالی‌اش اگر در یک فرد نهادینه شود یا با کنارزدن رقبای غربی‌اش زیرساخت همه فعالیت‌های اندیشگانی و غیراندیشگانی یک جامعه را بسازد و تبدیل به فرهنگ جامعه شود، جامعه‌ای در تراز امام‌ها و علامه‌ها پدید می‌آورد. محور همه شئون ریز و درشت چنین جامعه‌ای «کرامت انسان» در سایه بندگی خدا و آزادگی از غیر خداست. آری اخلاق و ملکات کریمانه، خانواده کرامت‌محور، شغل و کسب و کار کریمانه، روابط اجتماعی کریمانه، مدرسه و دانشگاه و درمان و بهداشت کریمانه، قانون و اجرای کریمانه، حکومت کریمانه، قضاوت کریمانه، حتی امر به معروف و نهی از منکر کریمانه، زندان کریمانه، مجازات کریمانه و صلح یا جنگ کریمانه و روابط بین‌الملل کریمانه همگی به اندیشه عقلانی کریمانه وابسته است. بنابراین فلسفیدن در فلسفه اسلامی، تحقیق، بسط و ترویج فلسفه کریمانه اسلامی و الهی است و به رشد کرامت در فرد و جامعه منتهی می‌شود.

در عصر ما تلاش‌های علامه طباطبایی در بسط تفکر فلسفی الهی، جایگاهی بلند دارد. تفکر فلسفی الهی بر همه آثار این بزرگ‌مرد سایه افکنده است؛ اما اندیشه‌های فلسفی وی به‌صورت کلاسیک در دو اثر گران‌قدر بیدایة الحکمه و نهایة الحکمه نشر یافته است. نگارنده به‌قدر وسع خویش، در تحقیق، بسط و ترویج آثار فلسفی علامه کوشیده است و تاکنون دو اثر در این راستا به جامعه فلسفی عرضه کرده است: «تکملة نهایة الحکمة» و «مقدمه مفصل و پانوشته‌های بیدایة الحکمة». اینک زمان عرضه سومین تلاش در این راستا فرا رسیده است. نگارنده سال‌ها در عبارت‌های نهایة الحکمه به‌قدر توان غور کرده است. هم از اندیشه شارحان کلمات علامه بهره برده است و هم در مسیر تدریس‌های مکرر بیدایه، نهایه و اسفار - چنان‌که خود، همیشه طلاب و دانش‌پژوهان را سفارش کرده است - دست به تفکر و تأمل‌های پردامنه زده است. دست‌نگاشته نخست از پانوشته‌های نهایة الحکمه به سال‌ها پیش برمی‌گردد، لکن در دوره اخیر نگاشته نهایة الحکمه که قریب به چهار سال طول کشید، توفیق تکمیل آن دست‌نگاشته‌ها فراهم آمد و محصول پیش روی را رقم زد. نگارنده کوشیده است مباحث ارائه‌شده در پانوشته‌های بیدایه تا حد ممکن در پانوشته‌های نهایه تکرار نشوند؛ از همین رو نسبت میان تعلیقات بیدایه با تعلیقات نهایه نسبت تکمیلی از هر دو طرف است. بنابراین مطالعه هر دو پانوشته، اهداف نگارنده را در هر بحث آشکار می‌سازد. البته طبیعی است پانوشته‌های نهایه به‌مانند خود نهایه عرضه‌های مفصل‌تر و نهایی‌تر باشند.

در پایان لازم می‌بینم یاد همه کوشندگان راه حقیقت و فضیلت، به‌ویژه پاسبانان حریم عقلانیت الهی در همه اعصار و به‌طور خاص در عصر اخیر مانند امام خمینی، علامه طباطبایی، شهید مطهری، علامه حسن‌زاده آملی رحمته‌الله، آیت‌الله جوادی آملی رحمته‌الله و آیت‌الله مصباح یزدی رحمته‌الله را گرامی بدارم و عمر دراز و توفیقات روزافزون برای همه استادان حکمت روزگار خود، به‌ویژه برای استاد گران‌قدر و فرزانه خویش، حکیم الهی

• پیشگفتار •

و فقیه متخلق و وارسته، حضرت مستطاب آیت الله سیدیدالله یزدان پناه رحمته الله علیه آرزو کنم و از همه گرامی طالبانی که با حضور گرم خود در درس ها و بحث های این بنده، و طرح گفت وگوها و پرسش ها بر غنای ارانه ها افزودند، تشکر کنم. همچنین از همه بزرگوارانی که در ارانه این اثر کوششی به خرج دادند و به طور ویژه از معاونت پژوهش مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات و به طور خاص از فاضل ارجمند، حجت الاسلام آقا مهدی صداقت رحمته الله علیه و گرامیان انتشارات آل احمد رحمته الله علیه، به ویژه از برادر گرامی حجت الاسلام آقا محمدجواد رستمی رحمته الله علیه تقدیر و تشکر کنم.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین.

علی امینی نژاد - قم

۳۰ ذی القعدة ۱۴۴۳ برابر با ۹ تیر ۱۴۰۱

www.ketab.ir